

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Negeren filosofen de prehistorie? Een reactie

Corbey, R.

Citation

Corbey, R. (2024). Negeren filosofen de prehistorie?: Een reactie. *Algemeen Nederlands Tijdschrift Voor Wijsbegeerte*, 116(4), 407-414. doi:10.5117/ANTW2024.4.006.CORB

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4171031>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Negeren filosofen de prehistorie? Een reactie

Raymond Corbey

Universiteit Leiden

r.corbey@arch.leidenuniv.nl

Abstract

Are philosophers neglecting human prehistory? A reaction

In a recent issue of the *ANTW*, Corijn van Mazijk regrets philosophers' complete (*sic*) lack of interest in human prehistory. He proposes a new (sub-) discipline: philosophy of prehistory. However, much research along these lines has already been conducted, not least from the phenomenological perspective Van Mazijk recommends, both by philosophers and archaeologists. This research can stimulate a philosophy of early hominin lifeworlds, intentionality and agency, which thus does not have to start from scratch.

Keywords: phenomenology, human evolution, intentionality, agency

1. Inleiding¹

In nummer 3 van jaargang 2023 van het *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* houdt de Groningse filosoof Corijn van Mazijk een pleidooi 'voor een geheel nieuwe discipline, die er eigenlijk al had moeten zijn: *philosophy of prehistory*.' Daartoe gaf hij in meerdere publicaties een aanzet, vanuit fenomenologisch perspectief, en met een sterke focus op subjectiviteit, belevingswereld en intentioneel handelen van vroege mensachtigen. Ambitieuze, zo'n archeologie van cognitie! Want wat subjectief is fossiliseert niet, anders dan *stones and bones* en ruimtelijke gedagspatronen. Dáároveň weten we inmiddels archeologisch en paleantropologisch behoorlijk veel.

¹ Met dank aan Shumon Hussain, Pouwel Slurink, Krist Vaesen en Hub Zwart, allen in deze notitie genoemd, alsook de Leidse paleolithisch archeoloog Wil Roebroeks.

Thans zijn ruim 20 soorten mensachtigen (Homininae) bekend, behorend tot meerdere genera, waarvan de vroegste circa zeven miljoen jaar geleden leefden in Afrika. Pas ongeveer twee miljoen jaar geleden begint het gedrag van mensachtigen complexer te worden, in het genus *Homo* (Corbey 2012). We zien een toename van fenotypische flexibiliteit en sociaal leren. Tegelijk wordt de hersenomvang gestaag groter. Ergens in deze periode verschijnt de beheersing van vuur, veel later ritueel (begraving, weergave van dieren). Ook syntactische taal van het huidige type is wellicht pas vrij laat verschenen.

Van Mazijk schrijft geen enkele ‘andere filosoof [te kennen] die zich nadrukkelijk met cognitieve archeologie bezighoudt.’ Dat is echter te kort door de bocht. De situatie is rooskleuriger dan hij denkt! Er is en wordt immers nogal wat onderzoek verricht op meerdere raakvlakken van filosofie en prehistorie, ook in Nederland. Ik geef hiervan een aantal voorbeelden, en plaats vervolgens enkele kanttekeningen en suggesties bij Van Mazijks programmatische notitie.

2. Filosofen over prehistorie in Nederland

De Rotterdamse hoogleraar filosofie Hub Zwart leidt het NWO programma *De relevantie van Neanderthaleronderzoek voor ons zelfbeeld* (2022-2027), over de vraag in hoeverre Neanderthalers leken op huidige *Homo sapiens*. Zijn ze terecht vaak weggezet als ‘nog niet volledig menselijk’, op basis van ‘minder geavanceerde’ geestelijke vermogens (cf. Peeters & Zwart 2020)? Hoe antropocentrisch (met betrekking tot recente *Homo sapiens*) en teleologisch is dat wel niet? Samenwerkend met in Neanderthalers gespecialiseerde Leidse archeologen zoekt Zwart aansluiting bij onderzoek in het register *gender and species* van onder anderen Judith Butler en Donna Haraway. Ook redigeert hij momenteel een *Jahrbuch für Philosophische Anthropologie* over dit onderwerp.

Krist Vaesen, UHD filosofie aan de TU Eindhoven, leidde het NWO Vidi programma *Darwinizing culture: The status of cultural evolutionary theory as a science* (2014-2019). Dit wetenschapsfilosofisch grondslagenonderzoek betrof reconstructies van de evolutie van cognitie, leergedrag, cultuur en techniek (zie bijv. Houkes & Vaesen 2020). Het werd deels uitgevoerd aan de Leidse Faculteit Archeologie, alwaar Vaesens nauwe samenwerking met paleolithische archeologen voortduurt, onder meer rond de beheersing van vuur. Een sterk op subjectieve aspecten van cognitie gefocuste benadering zoals Van Mazijk voorstaat vult Vaesens onderzoekslijn zinvol aan.

Genoemde Leidse faculteit kent een sterke traditie van filosofie met betrekking tot prehistorische archeologie en evolutionaire antropologie, voortvloeiend uit het aldaar in de jaren 1990 uitgevoerde NWO-Pionierproject *Changing views of Ice Age foragers*. Dit programma-onderzoek had een stevige filosofische component (cf. Corbey & Roebroeks 2001). De auteur van deze notitie bekleedde aan de Universiteit Leiden van 2005 tot 2023 een (aanvankelijk bijzondere en vervolgens gewone) leerstoel in wetenschapsfilosofie in verband met archeologie en evolutionaire antropologie.

Veel van zijn werk op dit terrein is geïnspireerd door de fenomenologisch-hermeneutische traditie, in het bijzonder de filosofische antropologie, in Nederland en Duitsland vaak gecombineerd met grondslagenonderzoek van geesteswetenschappen en menswetenschappen. Centraal staat daarbij de onverminderd actuele tegenstelling tussen enerzijds hermeneutisch en in ruime zin neokantiaans *Denken vom Vorrang des Geistes* (cf. Van Mazijk) en anderzijds neo-Darwinistisch geïnspireerd *Denken vom Vorrang der Natur*.

Binnen deze Leidse traditie past ook Shumon Hussains wetenschapsfilosofisch proefschrift *The French-Anglophone divide in lithic research: A plea for pluralism in palaeolithic archaeology* (mede begeleid door Vaesen; Hussain 2019, cf. zijn 2018). De wereldwijd uiterst invloedrijke Franse benadering analyseert paleolithische werktuigvervaardiging in termen van *chaînes opératoires* waarmee actoren hun intenties stapsgewijs ten uitvoer leggen. Hussain (thans werkzaam aan de Universität Köln) onderzoekt de filosofische vooronderstellingen van dit paradigma, dat anders dan Engelstalige benaderingen sterk hermeneutisch georiënteerd is. In recenter onderzoek verkent hij (1) implicaties van de filosofie van de technologie voor de interpretatie van paleolithische werktuigvervaardiging en (2) de filosofische grondslagen van de sterk fenomenologisch georiënteerde (!) *multispecies archaeology*.

Zulke kwesties staan (voorts) centraal in het onderschatte oeuvre van de Nijmeegse filosoof en *independent scholar* Pouwel Slurink, van zijn proefschrift *Why some apes became humans: Competition, consciousness and culture* (2002) via vele artikelen alsook zijn boek *Aap zoekt zin: Waarom wij bewustzijn, vrije wil, moraal en religie hebben* (2014) tot recenter werk, ook in het ANTW. In dit oeuvre is Slurink, zowel continentaal-filosofisch als gedragsbiologisch uitstekend onderlegd, veelal in discussie met Roy Wood Sellars, een pionier wat betreft de filosofische implicaties van Darwin (zie bijv. Sellars 1922). In feite legt Slurink zo een deel van het door Van Mazijk voorgestelde programma van een fenomenologische benadering van bewuste, intentionele *agency* bij vroege mensachtigen ten uitvoer.

Aan Slurink gewaagd wat betreft grondige kennis zowel van de filosofische traditie als van empirisch onderzoek naar menselijke evolutie, maar sterker normatief en politiek georiënteerd, is Gabriel van de Brinks filosofie van het menselijk handelen. In *Heilige Geest: Een essay over aard en wording van de menselijke natuur* (2018) en in de lijvige studie *De actualiteit van het archaische* (2024) beziet deze hoogleraar filosofie en maatschappelijke bestuurskunde actuele problemen van menselijk samenleven vanuit ontwikkelingen in de diepe prehistorie, in discussie met een fiks aantal grote denkers.

De Utrechtse hoogleraren Herman Philipse (filosofie) en Johan Bolhuis (cognitieve neurobiologie) leidden van 2014 tot 2019 het meta-ethisch georiënteerde NWO-onderzoeksprogramma *Evolutionary Ethics*.

3. Fenomenologie en prehistorie, internationaal

Ook internationaal is nogal wat te noemen met betrekking tot de raakvlakken tussen filosofie en archeologie. Ik beperk me tot drie voorbeelden.

Vermelding verdient in ieder geval de even invloedrijke als controversiële fenomenologische (*sic*) archeologie van het landschap van Christopher Tilley en andere Britse archeologen, allen exponenten van de bredere, hermeneutische Post-Processual Archaeology. De nadruk ligt hier op sensorische ervaringen en leefwerelden in het verleden ('sensorial and experiential archaeology', cf. Van Dyke 2014 en Tilley 2019). Ten tweede noem ik Philippe Grosos, een nadrukkelijk fenomenologisch georiënteerd hoogleraar filosofie te Poitiers die meerdere boeken over filosofie en prehistorie schreef, recentelijk *La philosophie au risque de la préhistoire* (2023). Ten derde richtte Johan Braeckman zich als hoogleraar wijsgerige antropologie met zijn Gentse onderzoeksgroep dertig jaar lang op wijsgerige implicaties van de evolutietheorie.

4. Enkele kanttekeningen bij Van Mazijks programma

Het voorgaande is geen uitputtende opsomming. Hoe komt Van Mazijk er toch bij dat filosofen 'zich gewoontegetrouw [blijven] doodstaren op de mens van de moderne samenleving, ... alsof de oude filosofische vraagstukken omtrent mens, cultuur, taal, religie of denken niet gebaat zouden zijn bij nieuwe inzichten over de geleidelijke evolutie daarvan'?

Niet alleen gaat hij voorbij aan het genoemde onderzoek, bovendien veronachtzaamt hij een omvangrijke reflexieve literatuur over grondslagenkwesties in verband met intentionele analyse en subjectieve *agency* van de hand van onder anderen paleolithici en gedragsbiologen zélf. Bijvoorbeeld met betrekking tot de *chaîne opératoire* benadering (zie boven). De meeste archeologen, zeker ook de Groningse, onderschrijven deze professionele standaard: dat *intentio obliqua* reflectie op je eigen conceptualisering van data en een scherp oog voor wetenschapshistorische en filosofische achtergronden daarvan een component dient te zijn van éle *intentio recta* interpretatie.

Een meer nadrukkelijke combinatie van grondslagenanalyse met wetenschapshistorisch onderzoek – *sensu* klassieke *history and philosophy of science* – zoals in genoemde Leidse traditie met betrekking tot filosofie en prehistorie zou welkom zijn in Van Mazijks programma.

Een voorbeeld, naast Hussains reeds genoemde onderzoek, is de studie *The metaphysics of apes: Negotiating the animal-human boundary* (Corbey 2005), een filosofisch grondslagenonderzoek naar hoe traditionele, vooral hermeneutische en naturalistische visies op ‘de’ mens tot op de dag van vandaag doorwerken in empirisch onderzoek naar vroege mensachtigen en andere primaten.

Nog een voorbeeld van die combinatie, eveneens vanuit het Leidse, is David van Reybroucks lijvige proefschrift *From primitives to primates* (2000), over het modelleren van cognitie en cultuur bij vroege mensachtigen vanuit onderzoek naar huidige niet-menselijke primaten en recente jagers-verzamelaars.

5. Habermas en Plessner

Twee denkers mogen in deze context niet ongenoemd blijven. Ten eerste Jürgen Habermas, die in zijn *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981-II, Hoofdstuk 5) een gefaseerd hermeneutisch scenario ontwikkelt van de wording van de ‘leefwereldlijke’ ecologische nis, vanuit George Herbert Mead en Émile Durkheim. Dat Van Mazijk hier niet bij aansluit wekt verbazing, ook al is Habermas sterker hermeneutisch (op taal) dan fenomenologisch (op bewuste ervaring) georiënteerd. Het gaat deze veelzijdige denker hier immers zowel om erfgoed ván als correctie óp de vroeg 20ste-eeuwse filosofische antropologie waarbij ook Van Mazijk kritisch aansluiting zoekt.

Een – opnieuw Nederlandse – handreiking op dit punt biedt Maurits in ‘t Velds (2015) Nijmeegse proefschrift *The hermeneutic niche: Language*

within Darwinism dat interpretatieve benaderingen ('hermeneutic') met evolutiebiologisch onderzoek ('niche', de ecologische positie van een organisme) combineert.

Ten tweede biedt een andere Groningse (!) denker een prima mik- dan wel ijkpunt voor een fenomenologisch onderzoek naar subjectiviteit bij vroege mensachtigen: Helmuth Plessner, bioloog en filosofisch antropoloog van het eerste uur, en voorloper van de huidige *embodied, enactive* (etc.) *cognition* benadering. Fenomenologisch inzettend en laverend tussen Kant (cf. Husserl) en Darwin argumenteert hij dat de (huidige) zélfbewuste mens de bewuste 'centriciteit' van andere diersoorten overstijgt, maar slechts tot op zekere hoogte. Dit gezien de paradoxale *Verschränkung* van centriciteit en excentrisch zich-tot-zich verhouden bij deze meest recente menselijke soort. 'Der Mensch steht nicht mehr im Hier-Jetzt, sondern „Hinter“ ihm, hinter sich selbst, ortlos, im Nichts, geht im Nichts auf, im raumzeithaften Nirgendwo-Nirgendwann,' schrijft Plessner (1975 [1928]: 292; cf. Corbey 2010). Is dat, alsook de vraag hoe het zover is gekomen, niet heerlijk provocatief in termen van een *philosophy of prehistory*, een *archaeology of mind*?

6. Tot besluit

'Waarom negeren filosofen de prehistorie?', vraagt Van Mazijk. Dat valt dus wel mee! Maar zijn programmatisch pleidooi voor meer bijdragen uit met name de fenomenologisch hoek is zeker prikkelend. Het wachten is nu op concrete analyses. 'Nicht nur die Messer wetzen, sondern auch zum Essen kommen!', zoals Max Scheler eens zei over (de door hem bewonderde) Edmund Husserl.

Kan fenomenologische analyse inderdaad, bijvoorbeeld, Slurinks evolutionair model van bewustzijn verrijken; of theorieën met betrekking tot de variabiliteit van anderhalf miljoen jaar Acheuléen vuistbijlen (cf. Corbey *et al.* 2016); of recent werk vanuit de cognitiewetenschappen over *mental time travel* (ook wel *release from proximity*) als vermeend uniek-menselijk vermogen (cf. Corballis 2019)? En hoe denkt Van Mazijk de scepsis van de meeste paleolithische archeologen te overwinnen ten aanzien van de empirische toegankelijkheid van subjectiefs uit het diepe verleden?

Mogelijk biedt de impliciete intentionele analyse welke bij die archeologen vaak aanwezig lijkt aanknopingspunten voor filosofen die uit zijn op conceptuele analyse en niet- reductionistische reconstructie van de leefwerelden, subjectiviteit, intenties en *agency* – niet van 'de' mens maar

van ruim 20 thans bekende soorten mensachtigen, met huidige mensapen als *tertium comparationis*.

Bibliografie

- Brink, G. van de (2018) *Heilige Geest: Een essay over aard en wording van de menselijke natuur*. Nijmegen: Valkhof Pers.
- Brink, G. van de (2024) *De actualiteit van het archaische*. Amsterdam: Prometheus.
- Corballis, M. (2019) Mental time travel, language, and evolution, *Neuropsychologia* 134, November.
- Corbey, R. (2005) *The metaphysics of apes: Negotiating the animal-human boundary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbey R. (2010) De mens blijft verborgen: Helmut Plessner laveerde tussen Kant en Darwin, *De Academische Boekengids* 79, pp. 9-11.
- Corbey, R. (2012) *Homo habilis's* humanness: Phillip Tobias as a philosopher, *History and Philosophy of the Life Sciences* 34, pp. 103-116.
- Corbey R., A. Jagich, K. Vaesen en Collard, M. (2016) The Acheulean handaxe: More like a bird's song than a Beatle's tune? *Evolutionary Anthropology* 25(1), pp. 6-19.
- Corbey, R. en W. Roebroeks (red.) (2001) *Studying human origins: Disciplinary history and epistemology*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 67-76.
- Grosos, Ph. (2023) *La philosophie au risque de la préhistoire*. Parijs: Les Éditions du Cerf.
- Houkes, W. en Vaesen, K. (2020) How will we find the elephant in the room? In response to: The elephant in the room: What matters cognitively in cumulative technological culture. *Behavioral and Brain Sciences* 43, e168.
- Hussain, T. (2018) Kreativität, Technizität und Autopoiesis: Zur Bedeutung des *Homo faber* für das Verständnis der frühesten Menschheitsgeschichte, *Zeitschrift für Kulturwissenschaften* 12 (2), pp. 49-66.
- Hussain, S. T. (2019) *The French-Anglophone divide in lithic research: A plea for pluralism in Palaeolithic archaeology*. Proefschrift, Universiteit Leiden, alsook *in press*, Leiden: Sidestone Press.
- Mazijk, C. van (2023) Waarom negeren filosofen de prehistorie? Op weg naar een *philosophy of prehistory*, *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 115(3), pp. 272-275.
- Peeters, S en Zwart, H. (2020) Neanderthals as familiar strangers and the human spark: How the 'golden years' of Neanderthal research reopen the question of human uniqueness, *History and Philosophy of the Life Sciences* 42, 33
- Plessner, H. 1975 [1928] *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie*. Berlin, New York: de Gruyter.

- Reybrouck, D. van (2012) *From primitives to primates: A history of ethnographic and primatological analogies in the study of prehistory*. Leiden: Sidestone Press.
- Sellars, R. W. (1922) *Evolutionary naturalism*. Chicago: Open Court.
- Slurink, P. (2002) *Why some apes became humans: Competition, consciousness and culture*. Proefschrift, Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Slurink, P. (2014) *Aap zoekt zin: Waarom wij bewustzijn, vrije wil, moraal en religie hebben*. Leusden: ISVW Uitgevers.
- Tilley, Chr. (2019) How does it feel? Phenomenology, excavation and sensory experience, in: R. Skeates en J. Day (red.), *The Routledge handbook of sensory archaeology*, Abingdon-on-Thames: Routledge, pp. 76–93
- Van Dyke, R. M. (2014) Phenomenology in archaeology, in: C. Smith (red.) *Encyclopedia of global archaeology*. New York: Springer, pp. 5909–5917.
- Veldt, Maurits in 't (2015) *The hermeneutic niche: Language within Darwinism*. Proefschrift. Nijmegen: Radboud Universiteit.

Over de auteur

Raymond Corbey is emeritus hoogleraar wetenschapsfilosofie en antropologie (Universiteit Leiden). Hij publiceerde uitvoerig over grondslagenkwesties en geschiedenis van het onderzoek naar menselijke evolutie.